

МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ МУСИҚА МАДАНИЯТИГА ДОИР АСАРЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Орзибоев Рустамжон

Фарғона давлат университети

Санъатшунослик факультети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Марказий Осиё мутафаккирлари Абу Наср Фаробий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Шарофиддин Али Яздий, Абулқодир Мароғийларнинг мусиқа маданиятига доир асарлари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: “Китоб ул-муסיқий ал-Кабир”, “Қалам фи-л-муסיқий”, “Китоб фи-ихсо-ал-улум ва таъриф”, “Мажолисун нафоис”, “Мезон-ул-афсон”, “Маҳбуб-ул-қулуб”, “Хамса”. “Зубдатул адвор”, “Мақосидул илҳон”, “Миатайн” “Рисолаи муסיқий”.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются работы мыслителей Центральной Азии Абу Насра Фараби, Абдуррахмана Джами, Алишера Навои, Захриддина Мухаммада Бабура, Шарафуддина Али Язди, Абулкадира Мараги по музыкальной культуре.

Ключевые слова: «Китаб уль-муסיки аль-кабир», «Калам фи-л-муסיки», «Китаб фи-ихса-ал-улум ва тариф», «Маджолисун нафаис», «Мезан-уль-афсан», «Махбуб -уль-Кулуб», «Хамса». «Зубдатул Адвор», «Макосидул Ильхан», «Миатаин», «Рисолаи Музики».

КИРИШ

Миллий мусиқа маданиятининг ривожланиш жараёни асосан Марказий Осиё Уйғониш даврига тўғри келади. Бу даврга келиб Марказий Осиё мутафаккирлари Абу Наср Фаробий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Абулқодир Мароғийларнинг мусиқа маданиятига доир асарлари дунё юзини кўра бошлади. Мазкур мутафаккирларнинг асарлари ўзининг ранг-баранг жанрлари билан кишилар ҳаётининг ажралмас бир бўлагига айланди ва авлоддан-авлодга ўтиб, бизгача етиб келди. Зеро, “...инсон маънавий олами, халқлар маданиятини белгилайдиган манбаларни асраб-авайлаш ва бойитиш бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир”¹.

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон. НМИУ. 2017. –Б. 30

Илм-фаннинг ривожланишига ўзининг бебаҳо ҳиссасини қўшган буюк мутафаккирлардан бири Аристотел (эрамиздан аввалги 338-322) музиканинг инсонга таъсири ва унинг тарбиявий аҳамиятига алоҳида аҳамият беради. Унинг фикрича, муסיқа санъати инсоннинг маънавий қиёфасини шакллантиришга ёрдам беради. Ҳақиқатдан ҳам муסיқа санъати ҳар қандай кишилиқ жамиятида тарбия воситаси бўлиб хизмат қилган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Марказий Осиё халқларининг муסיқа санъати тарихини ёритишда Шарқ муסיқа илмининг асосчиси сифатида тан олинган Абу Наср Форобий ва Ибн Халдуннинг алоҳида ўрни борлигини эътироф этиш лозим. Форобий муסיқа санъати тарихини инсон нутқининг шаклланиш жараёни ва ҳиссиётлари билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлаган бўлса, Ибн Халдун (14-аср) ижтимоий тизимларнинг шаклланиш қонуниятларига асосланган ҳолда тушунтирган.

Йирик мутафаккир, қомусий олим, буюк файласуф, муסיқашунослик фанининг асосчиси Абу Наср Форобий (870-950) ўз фаолиятида муסיқа илмини тадқиқ этиш билан бирга қонун, ғижжак каби янги муסיқий созларни кашф этди. Унинг “Китоб ул муסיқи ал-кабир” (Катта муסיқа китоби), “Калом фи-л муסיқи” (Муסיқа ҳақида сўз), “Китоб фи ихсо-ал-ибқоъ” (Куйлар таснифи ҳақида китоб), “Китоб фи-н нақра музофа ила-л ибқоъ” (“Ритмга қўшимча қилинадиган силжишлар ҳақида китоб”), “Ихсо ал-улум” (Илмларнинг келиб чиқиши) каби асарлари муסיқа маданияти назарий асосларига оид бўлиб, бугунги кунда ҳам муסיқа илмини ўрганишда катта аҳамият касб этади².

Абу Наср Форобий муסיқа ҳақидаги илмий асарларида чолғуда ижро этилаётган муסיқа ашулага жўр бўлади ёки овозга тақлид қилади, уни бойитади ҳамда ашуланинг бошланғич муסיқа қисмини ва унинг ораларидаги чолғу қисмини ҳосил қилади. Бу эса ашулачига дам беради. Айни вақтда улар ашуланинг овози етмайдиган жойларини бўрттириб, вокал муסיқани бойитади, деб ёзади.

Шунингдек, мутафаккир ўз асарларида товушларнинг характерида кўра муסיқа асбоблари хилма хил рол ўйнаганлигини кўрсатиб ўтади: жангларга мўлжалланган чолғу асбобларининг овозлари баланд ва кескин эканлиги, зиёфат ва рақслар учун, тўй ва қувноқ йиғилишлар учун, муҳаббат қўшиқлари учун ҳам махсус чолғу асбоблар борлиги шулар жумласидандир. Айримларининг товуши кескин ва ҳазин бўлади: бир сўз билан айтганда улар

² Қамбаров А.А., Маннопов С., Нажметдинова М.М. Ўзбек санъати тарихи. –Фарғона: Фарғона нашриёти. 2021. –Б. 61

шунчалик кўп; шунчалик хилма-хилки, ҳаммасини санаб ўтиш қийин дейди. Форобий мусиқа созларининг товушқаторларини ҳам мукаммал ўрганади. Айниқса, Хуросон танбурига алоҳида эътибор беради. Бу шуни кўрсатиб турибдики, ўша даврда маҳаллий мусиқа созларининг аҳамияти жуда катта бўлган ва мусиқа билан шуғулланувчиларни бефарқ қолдирмаган. Чунки, ўша даврда арфа, уд, типидаги торли ҳамда пуфлаб чалинадиган найга ўхшаш созлар ва чанг, руд, доира каби мусиқий чолғулар кенг тарқалган эди.

Форобий “Ихсо ал улум” (Илмларнинг келиб чиқиши) номли асарида субстанциянинг келиб чиқувчи белгилари асосида илмлар вужудга келиши тартибини текширар экан, мусиқани сонлар тўғрисидаги илм, ўлчовлар ҳақидаги илм ва юлдузлар ҳақидаги илмдан сўнг тўртинчи ўринга қўяди³.

Ҳаммамизга маълумки, Амир Темур даврида маданият ва санъат юксак даражада ривожланган. Унинг Шом шаҳридан Абдулқодир Мароғийни олиб келганлиги ва уни сарой мусиқачиларининг раҳбари этиб тайинлаганлигидан билиш мумкинки, Амир Темур ҳам мусиқа санъатига эътиборли бўлган.

Абдулқодир Мароғий асли исфахонлик бўлиб, ўз даврининг мусиқий олими, бастакор ва назарийчи бўлган. У Самарқандга келгач, ўзининг мактабини яратади, кўплаб шогирдлар тайёрлайди ва Марказий Осиё мусиқа санъати ва маданиятининг ривожланишига ўзининг муносиб ҳиссаси қўшади. Мусиқашунос – тарихчи Дарвеш Али Чангийнинг “Рисолаи мусиқий” асаридаги маълумотларига таянадиган бўлсак, Абдулқодир Мароғийнинг “Зубдатул адвор”, “Мақосидул илҳон”, “Миатайин” номли асарлари ўз даврида мусиқа маданияти ва санъатининг ривожланишида катта аҳамият касб этган. Шунингдек, Абдулқодир Мароғий ўзининг мадҳия характеридаги “Миатайин” номли мусиқий рисоласида таржеъ, пешрав, ва бошқа бир қатор бизгача етиб келган мусиқа жанрларини эслатиб ўтади.

Бизга қадар етиб келган қўлёзмалар XIV-XV аср мусиқа санъати ва маданияти тарихи хусусида бой маълумотга эга бўлиб, бу давр ҳақида тўлақонли таассурот ҳосил қилиш имконини беради. Шунга кўра, бу даврнинг ўзига хослиги унда жўшқин ҳаракатчанлик етакчилик қилганлигидадир, дейиш мумкин.

Ўзбек мусиқа маданияти ривожланишида буюк шоир Абдурахмон Жомийнинг алоҳида ўрни борлигини эътироф этиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, унинг “Рисолаи мусиқий” номли асарида ўзбек халқининг қадимий

³ Хайруллаев М.М. Форобий ва унинг фалсафий рисоалари. –Т.: Ўзбекистон фанлар академияси нашриёти 1963. –Б. 179

ўн икки мақоми тўғрисида қимматли маълумотлар берилди. Айни вақтда Абдурахмон Жомий зўр созанда ва бастакор ҳам бўлган. Абдурауф Фитрат ўзининг “Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи” асарида таъкидлаб ўтганидек, Абдурахмон Жомий ўз замонасида машҳур бўлган “Нақши Мулло”⁴ номли асар муаллифидир.

XIV-XV асрларда Марказий Осиё маданияти, ўрта аср адабиёти ва мусиқа санъатининг энг юксалган даври улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ижоди билан боғлиқ. Улуғ мутафаккир Алишер Навоий ўзининг “Саббаи сайёр”, “Мажолисун нафоис”, “Мезон-ул-афсон”, “Маҳбуб-ул-қулуб”, “Хамса” номли асарларида ўзининг мусиқий-эстетик қарашларини баён қилиб, мусиқа соҳасида катта илмга эга эканлигини намоён қилган.

Буюк мутафаккир Алишер Навоий ижодини ўрганаётган тадқиқотчилар бу улуғ зотни шеърятдан кейин мусиқа ва илми мусиқийда тенгсиз бир сиймо бўлган, - деб таъкидлайдилар. Баъзи мусиқашунослар, жумладан, Зайнулобидин Хусайний ишора билан ул зотнинг тахаллуслари Навоий (Наво – булбулнинг гул (ёри)га наво чекиши) бўлишлиги ҳам мусиқага яқинликларидан, деб ёзади. Алишер Навоий мусиқий олим сифатида ўзининг “Маҳбубул-қулуб” асарида мутриб (ашулачи), муғанний (созанда)лар ижро услубларининг таъсирчанлиги ва тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини жуда чиройли тарзда таҳлил қилади. Шу билан бирга най, ғижжак, танбур, чанг, уд, рубоб, кўбиз, қонун каби мусиқа чолғуларининг фазилатларини таърифлаб беради. “Навоий туюқ чанги, туркий орзиворий, муҳаббатнома, мустаҳзод каби халқ кўшиқларининг саккиз тури, уларнинг вазн хусусиятлари ҳақида маълумотлар беради”⁵.

Буюк шоир мусиқани ҳамда унинг ижтимоий таъсирини яхши тушунган. Унинг фикрича, яхши мусиқа халқ ва унинг ҳаётини изга солишда муҳим аҳамият касб этади. Алишер Навоий ўзининг қаҳрамонлари бўлган Фарход ва Ширин, Лайли ва Мажнунларнинг рухий ҳолатини тасвирлар экан, асардаги ишқ ва гўзалликни мусиқа садоси ва қушлар кўшиғи билан қиёслайди. Навоий, ўз ижоди ҳақида сўзлаб, ўзини “янгроқ”, яъни мусиқий ғазалларида маъно ва ҳаяжон, қайғу ва ҳасратларни баён қилувчи куйчи деб атайди:

Э, Навоий ишқ агар кўнглунгни мажруҳ этмади,
Бас недурким қон келур оғзингдин афгор айлагач⁶.

⁴ Қаранг: Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Фан нашриёти. 1993. –Б. 41

⁵ Маннопов С. Ўзбек халқ мусиқа маданияти. – Т.: Янги аср авлоди. 2004. Б- 26

⁶ Ўзбек мусиқа тарихи. Тузувчи М.Соломонова. – Т.: Ўқитувчи. 1981. Б- 14

Навоийнинг ушбу сўзидан кўриниб турибдики, у ёқимли куй ва хушовоз хонандани ёқламоқда. Демак, фақат самимият, юксак нафосат билан яратилган куйгина киши руҳининг озиғи бўла олади. Навоий ҳамиша ҳаётини санъат тарафдори бўлган ва анашу санъат вакиллари кўллаб-қувватлаган. У фикрини баён қилиб, кўшиқ халққа хизмат қилиши керак, - дейди. Навоий мусиқа ва унинг ҳаётдаги зарурияти ва моҳиятини тушинтириш билан чекланиб қолмасдан, адабий асарларни кенг оммага тушинарли қилиб етказишни талаб қилганидек, мусиқага ҳам пухта сермазмун асарлар яратиш тарафдори бўлган.

ХУЛОСА

Ўзбек классик адабиётининг XV аср охири XVI аср бошларида яшаб ижод этган атоқли намоёндаларидан Заҳриддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) Марказий Осиё, Афғонистон, Ҳиндистон ва Эрон халқлари тарихи, жўғрофияси, этнографиясига оид нодир ва қимматли маълумотларни ўз ичига олган ва ўша давр ўзбек классик адабиёти ва адабий тилининг ёрқин намунаси бўлган “Бобурнома” асарини бизга улкан маънавий мерос қилиб қолдирган. Ўз даврда адабиёт билан мусиқанинг ҳамкорлиги туфайли шоирлар ёзган ғазаллар созанда ва хонандалар томонидан куйланиб, тезда халқнинг орасига тарқалиши, Бобурнинг ҳам халқ орасида ҳам шоҳ, ҳам шоир сифатида танитди. Тарихдан маълумки, даврнинг энг моҳир созанда ва хонандалари авваламбор, ўз санъатларини шоҳ саройларида намоёиш қилганлар. Шунинг учун ҳам Бобур ҳаёти давомида жуда кўплаб моҳир созанда ва хонандаларнинг санъатларидан баҳраманд бўлган ва ўз асари “Бобурнома”да уларнинг кўплаб номларини ёзиб қолдирган.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: Ўзбекистон. НМИУ. 2017. –Б. 30
2. Қамбаров А.А., Маннопов С., Нажметдинова М.М. Ўзбек санъати тарихи. – Фарғона: Фарғона нашриёти. 2021. –Б. 61
3. Хайруллаев М.М. Форобий ва унинг фалсафий рисоалари. –Т.: Ўзбекистон фанлар академияси нашриёти 1963. –Б. 179
4. Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Фан нашриёти. 1993. –Б. 41
5. Маннопов С. Ўзбек халқ мусиқа маданияти. – Т.: Янги аср авлоди. 2004. Б-26
6. Ўзбек мусиқа тарихи. Тузувчи М.Соломонова. – Т.: Ўқитувчи. 1981. Б- 14